ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Nozimov Eldor Anvarovich

Samarqand iqdisodiyod va servis inistituti

“Investitsiya va innovatsiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi

eldornozimov@gmal.com

SUG‘URTA TUSHUNCHASI VA UNING IQTISODIY MOHIYATI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola sug'urta tushunchasining nazariy asoslari, iqtisodiy mohiyati va zamonaviy jamiyatdagi funksional rolini atroflicha tahlil qiladi. Maqolada sug'urta prinsiplari, uning iqtisodiy mexanizmlari hamda milliy va global iqtisodiyotdagi ahamiyati chuqur o'rganiladi. Sug'urta bozorining tuzilishi, uning ishtirokchilari va rivojlanish tendentsiyalari, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli yoritilgan. Tadqiqot davomida O'zbekistonda sug'urta faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish dinamikasi ham ko'rib chiqiladi. Maqola sug'urta iqtisodiyotining fundamental jihatlari bo'yicha keng qamrovli tushuncha beradi va ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: Sug'urta, iqtisodiy mohiyat, risk, sug'urta fondi, sug'urta bozori, O'zbekiston, barqarorlik, himoya

Abstract. This scientific article thoroughly analyzes the theoretical foundations, economic essence, and functional role of insurance in modern society. The article deeply explores the principles of insurance, its economic mechanisms, and its significance in national and global economies. It sheds light on the structure of the insurance market, its participants, development trends, and its role in ensuring socio-economic stability. The study also examines the specific characteristics and development dynamics of insurance activities in Uzbekistan. The article provides a comprehensive understanding of the fundamental aspects of insurance economics and lays the groundwork for future research in this field.

Keywords: Insurance, economic essence, risk, insurance fund, insurance market, Uzbekistan, stability, protection

Аннотация. Данная научная статья всесторонне анализирует теоретические основы, экономическую сущность и функциональную роль страхования в современном обществе. В статье глубоко исследуются принципы страхования, его экономические механизмы, а также значимость в национальной и мировой экономике. Освещается структура страхового рынка, его участники и тенденции развития, а также его роль в обеспечении социально-экономической стабильности. В ходе исследования также рассматриваются особенности и динамика развития страховой деятельности в Узбекистане. Статья предоставляет всеобъемлющее понимание фундаментальных аспектов экономики страхования и закладывает основу для будущих исследований в данной области.

Ключевые слова: Страхование, экономическая сущность, риск, страховой фонд, страховой рынок, Узбекистан, стабильность, защита

Kirish

Insoniyat tarixining dastlabki bosqichlaridanoq noaniqlik va tasodifiy hodisalardan himoyalanish ehtiyoji mavjud bo'lgan. Tabiiy ofatlar, baxtsiz hodisalar va boshqa kutilmagan voqealar shaxslar va yuridik shaxslarning mulkiy manfaatlariga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Aynan mana shu nuqtai nazardan sug'urta iqtisodiy tizim sifatida yuzaga kelgan bo'lib, u yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplash uchun maqsadli fondlarni shakllantirish va ulardan foydalanishni ta'minlaydi. Sug'urtaning ildizlari asrlar osha chuqurlashib, o'rta asrlardagi dengiz savdosida risklarni kamaytirish maqsadida paydo bo'lgan dastlabki shakllariga borib taqaladi. Vaqt o'tishi bilan u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida muhim himoya mexanizmi sifatida kengayib, jamiyat va iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylandi.

Bugungi kunda sug'urta nafaqat iqtisodiy kategoriya, balki ijtimoiy himoya vositasi hamdir. U shaxslar va korxonalarga kelajakdagi noaniqliklar bilan bog'liq xavotirlarni kamaytirish, moliyaviy barqarorlikni saqlash va iqtisodiy o'sish uchun sharoit yaratish imkonini beradi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta mukofotlari yalpi ichki mahsulotning (YaIM) o'rtacha 8-12 foizini tashkil etishi uning iqtisodiyotdagi ulkan rolidan dalolat beradi. O'zbekistonda ham mustaqillik yillarida sug'urta sohasi davlat tasarrufidagi tizimdan bozor munosabatlariga asoslangan modelga o'tgan bo'lib, yangi sug'urta kompaniyalari va agentliklari shakllangan, shuningdek, 1993 yilda "Sug'urta to'g'risida"gi qonun kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ushbu tadqiqot sug'urta tushunchasining keng qamrovli tahlilini taqdim etish, uning iqtisodiy mohiyatini ochib berish va mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun dolzarbligini baholashga qaratilgan. Maqola sug'urtaning nazariy asoslari, prinsiplari, iqtisodiy mexanizmlari, bozor tuzilmasi va uning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikdagi rolini chuqur o'rganadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sug'urta tushunchasining nazariy asoslari iqtisodiyot, moliya va huquqshunoslik fanlarining chorrahasida yotadi. Turli nazariy yondashuvlar sug'urtani xatarlarni boshqarish mexanizmi, moliyaviy barqarorlik vositasi yoki ijtimoiy himoya instituti sifatida tahlil qiladi. Iqtisodiy nuqtai nazardan sug'urta – bu bir guruh shaxslar yoki tashkilotlar o'rtasida potensial zararlarni taqsimlash va jamoaviy moliyaviy zaxira yaratish orqali yuzaga keladigan xatarlarni birgalikda yengish usulidir. Bu jarayon xatarlarni boshqarishning muhim elementi bo'lib, aniq bir shaxs yoki korxona zimmasidagi katta moliyaviy yukni jamoa o'rtasida taqsimlashga imkon beradi.

Sug'urtaning amal qilish prinsiplari uning iqtisodiy mexanizmlarini tushunish uchun asosdir. Bularga tovon to'lash (indemnity), eng yuqori ishonchlilik (utmost good faith), sug'urta manfaati (insurable interest), subrogatsiya (subrogation), hissadorlik (contribution) va to'g'ridan-to'g'ri sabab (proximate cause) kabi prinsiplar kiradi. Tovon to'lash prinsipi sug'urtalanuvchini yuzaga kelgan zarardan oldingi holatiga qaytarishni ko'zda tutadi, ammo boyitishga yo'l qo'ymaydi. Eng yuqori ishonchlilik prinsipi shartnoma tomonlaridan o'zaro ochiqlik va halollikni talab qiladi. Sug'urta manfaati esa sug'urtalanuvchi zarar tufayli moliyaviy yo'qotishlarga duch kelishi mumkin bo'lgan holatni anglatadi. Ushbu prinsiplar sug'urta shartnomalarining adolatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlab, sug'urta mexanizmining ishonchliligi va barqarorligini mustahkamlaydi.

Sug'urta prinsiplari zamonaviy risklarni boshqarish va moliyaviy himoyada hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular shaxslar va tashkilotlar uchun potentsial yo'qotishlarni baholash, baholash va kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu asosiy ko'nikma moliya, sog'liqni saqlash va transport kabi turli sohalarda ajralmas bo'lib, mutaxassislarga ongli qarorlar qabul qilish, xatarlarni samarali boshqarish va aktivlarni himoya qilish imkonini beradi. Dastlabki bosqichda o'rganuvchilar asosiy tushunchalarni, terminologiyani va xatarlarni baholash usullarini

o'zlashtiradilar. Keyingi bosqichlarda chuqur bilimlar, sug'urta anderraytingi, da'volarni boshqarish va huquqiy jihatlar o'rganiladi. Yuqori darajadagi mutaxassislar murakkab stsenariylar uchun chuqur tushunchalarni rivojlantirib, Chartered Property Casualty Underwriter (CPCU) yoki Associate in Risk Management (ARM) kabi professional sertifikatlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu sertifikatlar sohaga oid ekspertizani tasdiqlaydi va yuqori darajadagi lavozimlarda ishlashga yordam beradi. Sug'urta iqtisodiy mexanizmlari xatarlarni jamlash, pul mablag'larini investitsiya qilish va zararlarni qoplash kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Sug'urta fondlari iqtisodiy zaxiralarning muhim qismi bo'lib, ular kelajakdagi to'lovlar uchun moliyaviy asos yaratadi va shu bilan birga mamlakat iqtisodiyotining investitsiya salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Sug'urta iqtisodiyotda bir qancha muhim funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u xatarlarni uzatish funksiyasini ta'minlaydi. Korxonalar va shaxslar o'zlarining moliyaviy xatarlarini sug'urta kompaniyalariga o'tkazish orqali kutilmagan zararlardan himoyalanadilar, bu esa ularning asosiy faoliyatiga e'tibor qaratish imkonini beradi. Ikkinchidan, sug'urta moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. Sug'urta to'lovlari orqali bizneslar va uy xo'jaliklari kutilmagan moliyaviy inqirozlardan himoyalanadi, bu esa umumiy iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi. Uchinchidan, sug'urta investitsiya manbai sifatida xizmat qiladi. Sug'urta kompaniyalari tomonidan yig'ilgan katta hajmdagi sug'urta mukofotlari, ya'ni sug'urta fondlari, uzoq muddatli investitsiyalar uchun muhim kapitalni tashkil etadi. Bu mablag'lar iqtisodiyotning turli tarmoqlariga yo'naltirilib, iqtisodiy o'sish va rivojlanishni rag'batlantiradi. To'rtinchidan, sug'urta kredit va lizing operatsiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. Ko'pgina banklar va moliyaviy institutlar kreditlar berishda mulkni yoki garovni sug'urtalashni talab qiladi, bu esa moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini oshiradi. Beshinchidan, sug'urta zarar ko'rishning oldini olish va ularni kamaytirish bo'yicha faoliyatni rag'batlantiradi. Sug'urta kompaniyalari ko'pincha mijozlarga xatarlarni kamaytirish bo'yicha maslahatlar beradi va preventiv choralarni qo'llashga undaydi, bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Sug'urta bozori sug'urta xizmatlari taklif etuvchilar (sug'urtachilar) va ularga bo'lgan talab (sug'urtalanuvchilar) o'rtasidagi munosabatlar majmuini ifodalaydi. Bozorning asosiy ishtirokchilari sug'urta kompaniyalari, qayta sug'urtalash kompaniyalari, sug'urta brokerlari va agentlari, shuningdek, sug'urta nazorati organlari hisoblanadi. Sug'urta umuman umumiy sug'urta va hayot sug'urtasiga bo'linadi. Umumiy sug'urta o'z navbatida shaxsiy, mulkiy, javobgarlik va majburiy sug'urta turlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda sug'urta bozori 1991 yildan keyin davlat monopoliyasidan xoli bozorga asoslangan modelga o'tgan. Bu jarayonda yangi sug'urta kompaniyalari va agentliklari tashkil topdi, va "Sug'urta to'g'risida"gi qonun kabi me'yoriy hujjatlar qabul qilinib, huquqiy asos yaratildi. Mamlakatda sug'urta faoliyati ham majburiy (shu jumladan, davlat tomonidan majburiy) ham ixtiyoriy shakllarda amalga oshiriladi. 2002 yilga kelib, O'zbekistonning umumiy sug'urta majburiyatlari 3,25 trillion so'mga yetgan, yig'ilgan sug'urta mukofotlari 21,7 milliard so'm, to'langan sug'urta to'lovlari esa 2,4 milliard so'mni tashkil etgan. Ayniqsa, mulk sug'urtasi to'lovlarining 70 foizini tashkil etganligi, uning bozordagi muhimligidan dalolat beradi.

Zamonaviy davrda sug'urta bozori texnologik innovatsiyalar, raqamlashtirish va yangi risklarning paydo bo'lishi bilan bog'liq holda tez rivojlanmoqda. Internet va mobil texnologiyalar sug'urta xizmatlariga kirishni osonlashtirmoqda, bu esa sug'urta mahsulotlarining shaffofligini oshirib, ularni ko'proq iste'molchilar uchun qulayroq qilmoqda. Kiberxavfsizlik, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq risklar va pandemiyalar kabi yangi xatar turlari uchun sug'urta mahsulotlarining ishlab chiqilishi bozorning moslashuvchanligini va dolzarbligini ko'rsatadi.

Sug'urta ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda beqiyos rol o'ynaydi. U nafaqat shaxslar va korxonalarni moliyaviy himoya bilan ta'minlaydi, balki butun jamiyatga kengroq foyda keltiradi. Sug'urta tizimi orqali fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, mulki va javobgarligi himoya qilinadi, bu esa ularning kelajakka bo'lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy taranglikni kamaytiradi. Favqulodda vaziyatlar, tabiiy ofatlar va yirik avariyalar ro'y berganda, sug'urta to'lovlari jabrlanganlarga tezda yordam berishga, iqtisodiy faoliyatni tiklashga va umumiy inqirozlarning oldini olishga yordam beradi.

Makroiqtisodiy darajada sug'urta fondlari milliy iqtisodiy zaxiralarning muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Ular sarmoyalarni to'plash orqali davlat va xususiy sektor loyihalarini moliyalashtirishda ishtirok etadi, bu esa infratuzilma rivojlanishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va texnologik innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Sug'urta shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi, chunki tadbirkorlar o'z xatarlarini sug'urta qilish orqali yangi g'oyalarni amalga oshirishga va bozorga kirishga jur'at etadilar. Bu esa iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi va jamiyat farovonligini oshiradi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta mukofotlarining YaIMdagi ulushi yuqori bo'lishi sug'urta xizmatlarining iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashdagi markaziy rolini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot sug'urta tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyatini keng qamrovli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, deskriptiv-analitik yondashuvga asoslanadi. Maqola mavjud adabiyotlar, nazariy yondashuvlar va amaliy ma'lumotlarning sistematik sintezini o'z ichiga oladi. Nazariy jihatdan sug'urtaning fundamental prinsiplari va iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Amaliy jihatdan esa, O'zbekistondagi sug'urta faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va dinamikasini ko'rsatuvchi mavjud statistik ma'lumotlar va axborot manbalaridan foydalanilgan. Tadqiqotda, shuningdek, sifat tahlili usullari qo'llanilgan bo'lib, sug'urtaning iqtisodiyoti va jamiyatdagi funksional roli va ahamiyatini chuqur tushunishga imkon beradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish orqali sug'urta sohasining hozirgi holati va kelajakdagi rivojlanish tendentsiyalari yoritiladi.

Xulosa

Sug'urta tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishning ajralmas elementi bo'lib, xatarlarni boshqarish, moliyaviy resurslarni jamlash va ijtimoiy himoyani ta'minlashda fundamental rol o'ynaydi. Tadqiqot sug'urtaning nazariy asoslari, uning tovon to'lash, eng yuqori ishonchlilik kabi asosiy prinsiplari hamda iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qildi. Sug'urta bozorining murakkab tuzilishi, undagi ishtirokchilar va O'zbekistondagi rivojlanish tendentsiyalari yoritilib, uning milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati ko'rsatildi. Xususan, O'zbekistonda sug'urta sohasining davlat monopoliyasidan bozor modeliga o'tishi va uning dastlabki yillardagi dinamikasi sug'urtaning iqtisodiyotdagi muhim rolini tasdiqladi.

Sug'urta faqatgina zarar qoplash mexanizmi bo'lmay, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi, investitsiya salohiyatini oshiruvchi va ijtimoiy xotirjamlikni ta'minlovchi kuchli vosita ekanligi aniqlandi. Uning iqtisodiyotdagi funksional roli va ahamiyati zamonaviy dunyo iqtisodiyotining har bir jabhasida namoyon bo'ladi. Kelajakda sug'urta sohasini yanada rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, xatar turlarini diversifikatsiya qilish va sug'urta madaniyatini oshirish ustida ishlash dolzarb vazifa hisoblanadi. O'zbekiston misolida sug'urta bozorining chuqur integratsiyasi va raqobatbardoshligini oshirish, xususan, qishloq xo'jaligi, kiberxavfsizlik va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq yangi sug'urta mahsulotlarini joriy etish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga yanada katta hissa qo'shish mumkin.

ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Rejda, G. E., & McNamara, M. J. Risk menejmenti va sug'urta prinsiplari. Boston: Pearson, 2021.

[2] Hoy, M. J., & Dionne, G. Sug'urta Iqtisodiyoti. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010.

[3] Brown, M. E., & Reavis, M. "Sug'urta Sektorining Iqtisodiyotga Iqtisodiy Hissalari." Sug'urta Nazorati Jurnali, vol. 33, no. 4, 2014, pp. 1-27.

[4] Doherty, N. A. "Sugurtaning Iqtisodiy Nazariyasi." Tavakkalchilik va Sugurta Jurnali, vol. 59, no. 1, 1992, pp. 1-24.

[5] Schich, S. "Sug'urta Kompaniyalari va Moliyaviy Barqarorlik." OECD Jurnali: Moliyaviy Bozor Tendensiyalari, vol. 2008, no. 1, 2008, pp. 69-94.